

MACEDONIA

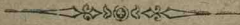
DESCRIERE ȘI PĂRERI

IN URMA UNEI CĂLĂTORII FĂCUTĂ ÎN APRILIE 1911

DE

DR. C. I. ISTRATI

CU CINCI PLANȘE.

BUCUREȘTI

INST. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL“ S-SOF ION ST. RASIDESCU

16 STRADA DOAMNEI 16

1911

29.937.

III 27.072

318710

MACEDONIA

DESCRIERE ȘI PĂRERI

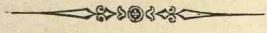
IN URMA UNEI CĂLĂTORII FĂCUTĂ IN APRILIE 1911

DE

DR. C. I. ISTRATI

CU CINCI PLANȘE.

Institutul de Studii Istorice și Social-Politice
de pe linia C.C. al P.C.R.
BIBLIOTECA DOCUMENTARĂ

Inventar nr. 1950

BUCUREȘTI

INST. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL“ S-sor ION ST. RASIDESCU
16. STRADA DOAMNEI 16

1911

440184 m

1274/05

B.C.U. Bucuresti

C200510558

BUCURESTI
BIBLIOTECA DE TIPOGRAFIE
CATEDRA DE TIPOGRAFIE
1911

Inapoiat din o excursiune făcută în Macedonia, cu mai mulți compatrioți, în decursul lunei Aprilie a. c. am fost solicitat de câțiva reprezentanți ai Presei Române să dau, în mod sumar, impresiunile mele din această călătorie.

Academia Română mi-a făcut de asemenea aleasa cinste de a-mi fixa o ședință publică asupra aceleași chestiuni. Unesc la un loc, în această broșură, aceste două comunicări ale mele, prima, apărută în ziarul Universul și Dimineața dela 23 Aprilie, iar a doua în analele Academiei Române din luna Maiu, pentru a putea, cu mai multă ușurință, să fie citite de persoanele cari îmi au arătat, în mai multe rânduri, această dorință.

Chestiunea Macedoneană însă, este de o importanță astfel pentru noi, încât cată să fie tratată într'un mod cu mult mai desvoltat, ceace voi face în curând în lucrarea ce pregătesc cu ocaziunea descrierii pe larg a impresiunilor, ce am căpătat în cursul călătoriei făcute în Macedonia.

Dr. C. I. ISTRATI.

IMPRESIUNI DIN MACEDONIA

Părerii date ca răspuns la întrebările puse de reprezentanții ziarelor „Universul“ și „Dimineața“ și apărute în numerele lor dela 23 Aprilie 1911.

D-l profesor Dr. C. I. Istrati s'a înapoiat alaltăeri în Capitală din excursiunea făcută la Pind pentru cercetarea vieții sociale a fraților noștri aromâni. Dorind ca publicul să cunoască impresiile cu care a venit D-l dr. C. I. Istrati din excursiunea făcută în munții Macedoniei, ne-am adresat distinsului profesor la institutul de chimie și aci, din templul științei, d-l profesor Dr. C. I. Istrati mi-a vorbit ca un apostol din templul iubirei de neam.

Cea dintâiu întrebare ce am pus distinsului nostru chimist a fost:

- Ce gândiți asupra vieții aromânilor, d-le profesor?
- Aromânii sunt cu siguranță, una din ramurile poporului român care a suferit mai mult din partea invaziunilor ce au venit în peninsula balcanică peste ei, din care cauză și numărul lor a scăzut mult. Ei ne sunt superiori, în mod absolut, prin inițiativă și prin priceperea cel puțin a afacerilor comerciale.

Condițiunile sociale ale românilor macedoneni.

- Care e viața socială a românilor dela Pind?
- Condițiunile sociale și economice, nefiindu-le prielnice în localitate, de oarece au fost împinși, în genere, spre partea vestică a Macedoniei, pe piscuri înalte și în văi retrase, aceste împrejurări i-a determinat pe aromâni

să se expatrieze, — astfel că-i găsim nu numai peste toată peninsula balcanică dar în multe state europene, cu deosebire în Austro-Ungaria. De câteva decenii, ei călătoresc spre a face avere în America de Nord, iar unii au pătruns până la Assuan (Egipt), la Port-Arthur, ba chiar în Zelandă-Nouă unde sunt și acum Crușoveni.

Cei întorși din America, ca și Bulgarii, Albanezii, sau alte neamuri ce au fost acolo din acele localități, se cunosc îndată prin bărbăția și destoinicia lor mai mare, toți aceștia vorbind perfect englezește.

Factorii succesului revoluției.

— Nu credeți că noul regim din Turcia le este mai prielnic Românilor macedoneni?

— Dacă revoluția, care a transformat radical Turcia actuală, a plecat din părțile muntoase ale Macedoniei și Albaniei, această mare și frumoasă Svițeră a Turciei, de sigur că au contribuit la aceasta trei factori:

1) Educațiunea serioasă dată ofițerilor de către instructorii germani.

2) Faptul că populațiunea acelor localități se deșteptase mai mult, gustând binefacerile libertății în Europa și mai ales în America.

3) Faptul că această parte apusană, al cărui centru e Ochrida, e alcătuită din o populațiune mai independentă, de munteni, și nu este decăzută și în starea morală de plâns a Levantinului, care mișună la Constantinopol.

De sigur că oamenii cu inimă din tot imperiul au contribuit la mișcarea de regenerare actuală, dar cei trei eroi care au dat semnalul luptei, au fost: Niazi-Bey din Rezna, Eyub Sabri Bey din Ochrida și Enwer Bey din aceeași regiune.

De acolo s'au scoborât la Salonic și, în urmă, la Constantinopol.

Soarta aromânilor e legată de ființa Turciei.

— De cine depinde, în definitiv, starea românilor macedoneni?

— Soarta aromânilor e absolut legată de ființa Turciei europene.

Să nu ne facem iluzii. Când Turcia europeană ar dispărea, aromânii noștrii ar fi cel puțin înghițiți dacă nu distruși cum au încercat deja s'o facă antartții.

Am recomandat aromânilor să profite toți de regimul tinerilor turci, adică al Constituției moderne, spre a se face utili statului otoman. Să rămână ei, bine înțeles, români până în adâncul oaselor, credincioși trecutului și misiunii lor, dar să învețe perfect limba turcă.

Menirea intelectualilor lor nu este să constituie un strat de proletariat bucureștian, dar oameni cari să se afirme, în propria lor țară, prin starea lor culturală și morală.

La liceul din Bitolia, le-am reamintit cât le datorește Serbia la a cărei independență au luat parte atâtea aromâni și în care țară mulți miniștrii au fost aromâni de origine.

Le-am arătat, cu deosebire, că independența și cultura elină, de câteva secole încoace, datoresc enorm populațiunii aromâne, care a ilustrat știința și literele Greciei și a contribuit la succesele armelor lor. Să facă deci pentru propriul lor imperiu aceia ce au făcut pentru aceste țări sau în Transilvania cu Mocioni, Șaguna, Gojdu și alții. Să se vâre în toate ramurile activității și să ajungă cât mai numeroși aceea ce a fost Sava-Pașa, fost ministru al afacerilor streine la 1880, care eră român din Suracu sau aceea ce a fost Vasile Seraschiot Bey, doctor și fost deputat în parlamentul turcesc, român din aceeași comună.

E nevoie de un mitropolit și un episcop român în Macedonia.

— Dar asupra chestiunii bisericești a fraților noștri dela Pind?

— Populațiunea aromână simte nevoia să-și îngrijească de școală și biserică prin propriile ei mijloce creându-și eforii locale.

— Care ar fi rolul nostru aci?

— Rolul nostru pe viitor va fi să ajutăm numai bănește acele localități unde ei nu au încă puterile necesare.

Astfel, sacrificiul nostru frăţesc va servi real iar mişcarea culturală şi naţională va fi pozitivă şi rodnică.

— Ce credeţi asupra chestiunii de actualitate, privitoare la un cap bisericesc ?

— Aceea ce trebuie urgent românilor din Macedonia sunt preoţii şi un cap religios. Pentru biserica lor naţională au fost ucişi cu sutele şi puţinii preoţi ce au, cel mai vechiu de 37 ani, azi în Salonic, au fost adesea maltrataţi şi au scăpat de a fi ucişi ca prin minune, cum e cel din Monastir, asupra căruia a încercat de trei ori să-l asasineze.

Trebuie să ne închinăm în faţa acestui popor care-şi îngroapă copiii şi părinţii adesea fără preot numai spre a înlătura clerul grec, care i-a dovedit de atâtea ori, în anii din urmă, că dacă ţine crucea înainte cu mâna stângă, la spate însă ţine pumnalul în mâna dreaptă.

— Cum privesc turcii mişcarea aromânilor ?

— Turcii ne sunt favorabili şi e momentul să se creeze o mitropolie la Bitolia şi să se trimită cel puţin 50 de preoţi în acele regiuni. Mare parte din grecomani se vor reîntoarce astfel la fraţii lor şi ticăloşia actuală va înceta.

Nu este nici o putere şi nici un argument advocăţesc care să ne oprească de a face acest lucru, căci, înainte de orice susceptibilitate popească, este vorba de fiinţa, mai mult încă, de existenţa pe viitor a unei părţi din neamul nostru.

Dacă acum 600 ani, mitropoliţii noştri să hirotoniseau la Ochrida, să hirotonisim acum un mitropolit şi un episcop la Bucureşti spre a-i trimete la Monastir şi în alte părţi.

Vorbesc astfel hotărit şi ca român care-mi iubesc neamul şi sunt adânc crezător în Mântuitorul Isus Christos căci am convingerea că dela patriarhul actual nu se poate aştepta nimic. Dacă patriarhul face politică grecească din ocârmuirea Sf. Biserici, în capul căreia se află, noi, închinători creştini în înţelesul larg al cuvântului, fără patimă şi fără crimă, să facem totul pentru fraţii noştri creştini din Macedonia, cari vor să-şi trăiască mai departe viaţa românească cu care i-a hărăzit Dumnezeu. Ar fi o crimă orice şovăire, orice întârziere şi orice lipsă de vrednicie pentru înfăptuirea acestui lucru.

Primirea turcilor a fost cordială și grandioasă.

— Probabil, că ați fost, admirabil de bine, primiți?

— Turcia, popor și administrație, ne-au primit astfel încât inima noastră le rămâne plină de recunoștință. Călătoria noastră a fost un adevărat mers triumfal și s'a făcut totul nu numai spre a ne înlesni drumul și scopul urmărit dar și spre a înțelege că în Turcia actuală trebuie să vedem, în mod hotărît, prietena sinceră și convinsă nu numai a regatului român dar și a aromânilor din imperiul ei.

— Trebuie să fi realizat progrese interesante junii turci?

— Ceeace au făcut tinerii turci în doi ani e de ne-crezut. Ei au căutat și au reușit în mare parte să schimbe în bine sufletul însuși al țării lor. Armata lor e admirabilă, bine îmbrăcată (s'au făcut numai anul trecut 400.000 uniforme), bine echipată și condusă de ofițeri, — dintre cari cei mai tineri sunt absolut la înălțimea misiunii lor.

Progresele Turciei sub regimul tinerilor turci.

— Sub raportul instrucțiunii, trebuie să stea bine ospitalierul popor turc?

— Școlile lor se nasc *cu mii*, liceele noi sunt admirabile și tinerii turci fac tot posibilul ca să le ridice nivelul cultural. De altfel, am rămas surprins de a constată în școlile lor, care ne eșeau totdeauna înainte și pe care le-am vizitat în detaliu, sănătatea, curățenia, buna stare materială și intelectuală a copiilor. Trebuie să recunosc că sunt mai puțin sfioși decât ai noștri, mai voinici și mai rotofei (bine hrăniți).

Omagii tinerei Turcii.

— Sunt dar admirabil înzestrați spre a merge către progres?

— N'am decât o singură urare și anume ca acești oameni de bine, cari au salvat Turcia și sunt pe cale s'o ducă

la un bun liman, aplicând Constituția pentru toate populațiunile din Turcia, să fie lăsați în pace spre a-și desăvârși opera începută. Dacă vor reuși în aceasta, porniți cum sunt sincer spre egalitate, dreptate și înfrățire, ei vor salvă nu numai soarta Turciei europene dar vor realiza, în mare, ceea ce Svițera a realizat în mic, ceea ce ar fi trebuit să săvârșească Austria, dând Europei exemplul unei țări fericite deși alcătuite în mod așa de variat — și vor servi ca pildă unei confederațiuni mai înaintate, balcanică, sau chiar europeană. Totul consistă însă în aceea ca acești oameni de bine să nu fie stânjeniți în rodnică și colosala lor lucrare, ceea ce le urez din toată inima.

CĂLĂTORIE LA ROMÂNII DIN MACEDONIA

— APRILIE 1911 —

Ședința Academiei Române dela 12 Maiu 1911.

Domnilor și stimați colegi,

La 9 Octomvrie viitor, se vor împlini 31 ani de când Academia Română, prin Președintele său de atunci, d-l Dimitrie Sturdza, care eră în acelaș timp și Ministru de Externe, primi o importantă adresă din partea d-lui *Alexandru Pencovici*, care se întorsese în țară din o călătorie pe care o făcuse în Macedonia și la Muntele Atos (1).

Domnia sa arată pe scurt, în acea lucrare, situația Românilor din Macedonia și se ocupă, cu deosebire, de mânăstirile din Muntele Atos, de unde adusese Academiei, în dar, mai multe documente, cărți și portrete.

Dela această dată și până în prezent, nu știu ca în sânul Academiei și mai ales în o ședință specială să se fi ocupat cinevă, în mod deosebit, de frații noștri Aromâni.

Venerabilul Alexandru Pencovici este cu siguranță unul din primii Români, care a vizitat cu folos aceste locuri și care a spus sincer ceea ce văzuse — deși despre Macedonia propriu zis s'a interesat mai puțin.

Cu mult mai înainte, *Dimitrie Bolintineanu*, de neam aromân și el, scrise în 1863 *Călătorii la Români din Macedonia și Muntele Atos, sau Sfânta Agoră*, dar după critica dreaptă ce-i face d-l Pencovici, se pare că Bolintineanu călătorise în grabă și în orice caz făcuse operă mai

(1) *Despre Români din Macedonia și Muntele Atos. Impresiuni de călătorie*, de Alexandru Pencovici. București, tip. A. Grecescu, 1885.

mult literară, bazat pe date nu tocmai exacte, iar nu un studiu etnografic după cele văzute.

Radu C. Pătărlăgeanu călători mai în urmă în acea parte două luni și ne-a rămas dela el o importantă descriere din 1884: *Călătorii în Macedonia, Thesalia și Muntele Athos*(1), care merită toată atențiunea cercetătorilor.

Puțini sunt, trebuie să o recunoaștem, cu adâncă părere de rău, Românii care au călătorit prin aceste părți, deși slavă Domnului, numărul pașapoartelor crește anual, iar milioanele cheltuite, foarte adeseori fără rost peste hotar, sunt departe de a fi în scădere...

Nu pot trece cu vederea fără a vorbi de călătoria pe care *Ioan Nenițescu* o făcù în Macedonia în 1892, în urma unei însărcinări speciale și pe care o descrie în lucrarea sa: *Dela Românii din Turcia Europeană* (2).

Dar și călătoria lui Nenițescu nu a cuprins decât puține centre românești, iar lucrarea sa are mai mult caracterul unei cercetări istorice și geografice de cabinet.

Simpaticul nostru coleg, d-l *Teodor Burada*, descoperitorul a multor cuiburi de Români, rămase răslețe și necunoscute nouă, a călătorit mai pe îndelete în Macedonia, gășind chiar timpul să se însoare acolo. D-sa scrisese la 1890 o broșură: *Cercetări despre școlile române din Turcia*.

Lucrarea cea mai conștiincioasă, făcută în urma a două călătorii, în 1904 și 1905, este aceea a d-lui *Constantin N. Burileanu* (3), publicată în 1906: *Dela Românii din Albania*.

D-sa a vizitat amănunțit numeroase sate cuprinse între Adriatica și Macedonia propriu zisă, în sânul acelei admirabile Albanii, care conține, respirați sau în masse mai compacte, numeroși frați de ai noștri.

D-sa făcù, în parte, călătoria sa cu profesorul *Antonio*

(1) Ploești, tipografia «Progresul».

(2) *Studiu etnic și statistic asupra Aromânilor*, cu aproape una sută de gravuri și cu o hartă etnografică. București 1895.

(3) București 1906. *Dela Românii din Albania*, de Constantin N. Burileanu, licențiat al școlii de diplomație colonială a Universității Regale din Roma. Această carte a fost imprimată de către Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor

Baldacce, dela universitatea din Bologna, botanist erudit și cunoscător al stării lucrurilor din partea răsăriteană a Turciei europene.

Când se vor găsi mulți să facă pentru Românii din Turcia europeană ceea ce a făcut d-l Burileanu pentru cei din Albania, atunci vom putea zice că vom avea un bun început pentru cunoașterea stării în care se află frații noștri din acele părți.

Căci dacă profesorul Baldacce, în introducerea ce face cărții d-lui Burileanu, indică, cu acesta, că s'au găsit peste 100 comune de Români în Albania, *abiă remarcate de Pouqueville și Weigand, spunând că «sângele marilor noștri străbuni, colonizatori ai Iliriei, supraviețuește încă în marea câmpie dintre Durațiu și Valona și munții Macedoniei, și se resfrânge și îmbrățișează cu celelalte mari masse latine, cari se ridică contra Eladiei. . . .»*; de sigur că alți cercetători, am deplina încredere, ne vor indica nouă masse de Români, tot atât de importante, începând din *Grecia*, trecând prin *Thesalia* în centrul Turciei europene, în massivul Balcanilor, până în apropierea unghiului format de Dunăre și Marea Neagră.

Printre oamenii cari au călătorit mai în urmă, fără să publice însă, dar cari au căutat să-și dea seama mai intim despre starea lucrurilor reale de acolo, voiu cită pe d-l *Burghilea*, funcționar superior la Ministerul de Externe, care a făcut două călătorii consecutive în 1907 și 1908.

Au mai călătorit prin Macedonia, fostul mitropolit *Ghe-nadie*, și au trecut mai în grabă prin ea actualul Mitropolit Primat, împreună cu simpaticul nostru coleg d-l Erbi-ceanu, în 1888, întorcându-se, ca mulți alții, dela Muntele Atos (1).

(1) Nu pot să nu menționez pe d-l C. G. Poppovici, care încă din 1881, și de atunci în mai multe rânduri, a făcut excursiuni în acele regiuni. D-sa a făcut rapoarte oficiale Ministerului Afacerilor Străine, și în curând va face o publicațiune specială. Iată câteva date:

D-l C. G. Poppovici, consilier delegațiune, a întreprins în anul 1881 (fiind viceconsul cancelar la Salonie), însoțit fiind de d-l Alexandru Pencovici, o lungă călătorie în Macedonia, vizitând pe rând orașele și satele românești din acele localități: Perlepe, Nevesca, Gopeș, Crușova, Bitolia, Vlaho-Clisura, Vodena, Fusla, Nânta (aceste două orașele locuite numai de Români ma-

Trebue să recunoaştem că mănăstirile dela Muntele Atos ne-au servit mult din acest punct de vedere, prin faptul că acolo, sub straja înălţătoare a crucii creştine, s'au aflat totdeauna uniţi, la un loc, în cucernica gândire pentru înălţarea Domnului, Români din toate părţile locuite de ei.

Comunicându-şi impresiile şi durerile, credinţele şi speranţele, se alcătuiseră acolo o atmosferă panromânească, specială, în preajma altarului bisericesc, atmosferă pe care nu o găsim decât în sânul acestei Academii, în jurul luminosului altar ridicat pentru înălţarea şi spre mărirea neamului nostru.

Mulţi din aceşti călugări, de origine din diferite ţeri, călătoriau pentru nevoile lor şi prin Macedonia şi Ţara-Românească.

Multe s'au aflat astfel şi creştineşti legături s'au desăvârşit, în acest chip, între fraţi de acelaş sânge.

Iată de ce unul dintre ei, arhimandritul *Averkie*, originar din *Avdela*, care la 1862 strigă în timpul defilării trupelor în faţa lui Alexandru Ioan I Cuza, la Cotroceni, «şi eu hiu armân», aduse cel dintâiu, la 1865, 12 tineri din Epir, cari fură puşi în şcoala dela Sf. Apostoli.

Un altul din Schitul *Prodrom*, actualmente arhimandritul *Cornilie Săbăreanu*, superiorul mănăstirii Tismana,

homedani), etc., etc. Relaţiuni de această călătorie se găsesc în rapoartele adresate atunci Ministerului Afacerilor Străine.

În 1882, d-l Poppovici a făcut singur o altă călătorie în Albania de Nord, mergând până la Scutari din Albania.

În 1881 şi 1883, fiind trimis în misiune, d-l Poppovici a vizitat cu deamănuntul Muntele Athos, cu toate mănăstirile, schiturile şi colibele lui. În 1881 şederea sa acolo a fost de aproape două luni, fiind însărcinat cu împăcarea dintre schitul român Prodromul şi mănăstirea chiriarhicească sfânta Lavra (Rapoarte adresate Ministerului Afacerilor Străine şi Legaţiunii regale din Constantinopole).

În 1883 a călătorit prin peninsula Chalcydica şi în 1884 d-l Poppovici a călătorit în Macedonia de Sud şi Epir până la Ianina, vizitând toate oraşele şi satele româneşti de acolo.

Relaţiunile asupra acestor călătorii se vor publica într'un volum, care sper că va apărea în curând.

E de prisos a mai spune că pe acele timpuri călătoriile erau greu de făcut, lipsind drumurile de fier şi mai tot felul de căi de comunicaţiune. D-sa a călătorit când călare, când în trăsură cu totul primitive şi dormind de multe ori în grajduri şi hanuri, şi totdeauna pe pământ, uzagiul pa-turilor fiind cu totul necunoscut.

a scris, în urma călătoriilor sale pe acolo, importanta lucrare din 1906: *Drepturile Românilor din Macedonia la biserica națională* (1), în care dă dovadă de mult bun simț și de o adâncă cunoaștere a stării lucrurilor din Macedonia.

Totuș cu adâncă părere de rău trebuie să constat, că noi cunoaștem prea puțin starea adevărată în care se află frații noștri din acele părți și că suntem încă în așteptarea unui studiu precis și amănunțit asupra situațiunii lor reale: etnografice, culturale și economice.

Nu pot însă trece cu vederea o serioasă lucrare asupra Aromânilor, publicată în limba germană de d-l *Victor Lazăr*, funcționar la Biblioteca Academiei (2).

*

În seara de 1 Aprilie, profitând de vacanțele Paștilor, plecarăm din București 29 persoane, pentru a vizita, fie chiar în grabă, principalele localități din Macedonia.

Eram doritori a cunoaște, măcar în parte, țara și oamenii de acolo și a completa astfel cele ce știam despre aceste regiuni.

Printre aceste persoane se aflau doi membrii dela Curtea de Casație, un membru dela Curtea de Apel, un Contra-amiral, mai mulți medici, avocați și profesori de universitate sau din alte ramuri ale învățământului, un fotograf, studenți, precum și mai multe doamne, cari au fost în fruntea excursioniștilor, atât prin vârtoșia cu care ne întreceau adesea în fața ostenelilor, cât și prin priceperea și inima cu care s'au apropiat de surorile macedonene, aceste sfinte martire demne de toată stima și iubirea noastră. Întâmplarea a făcut că o doamnă și un domn, dintre noi, să fie Români din Bucovina, în afară de mai mulți Transilvăneni, Bănățeni și Macedoneni stabiliți în România (3).

(1) Ediția a II-a, București 1906.

(2) *Die Südrumänen der Türkei und der angrenzenden Länder*. Bukarest 1910.

(3) Lista membrilor excursiunii în Macedonia, 1—20 Apr. 1911:

1. I. I. Agraru, elev cl. VII la liceul din Ploești.
2. Al. Alessiu, Consilier la Curtea de Casație, București.
3. Mateiu Balș, Consilier la Curtea de Apel, București.
4. I. Ciuntuleac, Jude-Consilier la Tribunalul din Suceava (Bucovina).

Drumul ce am parcurs, în timp de 20 zile, poate fi ușor reprezentat prin cele patru laturi ale unui dreptunghi, întins dela răsărit spre apus prin cele două laturi mai lungi, cari treceau, la Nord, dela Constanța la Belgrad, prin București-Vârciorova, iar la Sud dela Salonic la Constantinopole prin Seres și Drama.

Laturea apuseană e aceea care plecând dela Belgrad trece prin *Niș*, *Uesküb* (Scopia), *Köpruli* (Veles), *Perlepe*, *Crușova*, *Bitolia* (Monastir), *Vodena*, *Caraferia*, până la *Salonic*.

Laturea răsăriteană am străbătut-o dela *Constantinopole* la *Constanța* cu vaporul român Dacia.

În afară de aceste linii directe, am făcut o singură excursie de pătrundere, spre apus, trecând din *Bitolia*, unde venisem cu trăsura dela *Köpruli*, prin *Perlepe-Crușova*,

5. D-na Ciuntuleac.
6. D-na Dr. I. Căntacuzino, București.
7. Dr. N. Coculescu, Profesor de Astronomie la Universitatea din București, Director al Observatorului.
8. Marcel Djuvara, Inginer, Inspector la Ministerul Industriei, București.
9. E. Dimitriu, Avocat, Câmpulung.
10. D-ra Febronia Dimitriu, Profesoară la Școala secundară, Tulcea.
11. A. Enescu, Farmacist, Bacău.
12. G. Flaișlen, Consilier la Curtea de Casație, București.
13. G. Hârgot, Judecător la Baia de Aramă.
14. D-na Hârgot.
15. A. Hențiescu, Farmacist, București.
16. D-ra Hențiescu.
17. Dr. C. I. Istrati, fost Ministru, Profesor de chimie la Universitatea din București.
18. F. Lebrun, Doctor în litere, publicist, București.
19. Dr. G. Murgoci, Profesor la Școala de poduri și sosele, Geolog la Institutul geologic, București.
20. D-na Agnes Murgoci, Doctor în Științe.
21. C. Niculescu, Licențiat în științe, Perlepe, Macedonia.
22. Em. Protopopescu-Pake, Geolog la Institutul geologic din București.
23. I. T. Protopopescu, Procurator general la Banca Românească, București.
24. D. T. Protopopescu, Elev în cl. VII a liceului St. Sava, București.
25. C. Rădulescu, Doctor în medicină, București.
26. Julian Rick, Student, Profesor sup. Iași.
27. I. Voinescu, Artist fotograf, București.
28. Al. Ulubeanu, Avocat al Statului, București.
29. V. Urseanu, Amiral în Rezervă, București.

tot în acest fel, pe la gâtul dela picioarele muntelui *Divato*, la o altitudine de 1.163 m.

Pe acolo a trecut, din toți timpii, calea ce pătrunde dela *Durazo* spre *Constantinopole* și care, pe timpul Romanilor, purtă numele de *Via Egnateia*. De acolo ne-am scoborit la *Rezna*, unde locuiește *Niazi-Bey*, unul din eroii revoluțiunii dela 1908, iar în urmă ne-am dus la *Ochrida* și în fine la *Struga*, pe malul lacului Ochridei, care a fost punctul din excursia noastră cel mai înaintat, către apus, în *Albania*.

Partea care ne-a interesat mai mult, în această excursiune, a fost de sigur cea aflătoare dela frontiera turcească, dela *Zibefce* și până la *Salonic*, incluziv bine înțeles *Ochrida* și *Struga*.

Ajunși la 2 Aprilie dimineața la *Orșova*, am plecat cu un vapor până la *Belgrad*, unde am sosit seara. În tot acest timp atențiunea noastră a fost atrasă de încântătoarea priveliște a celor două maluri ale Dunărei, când împădurite, când stâncoase, totdeauna interesante, atât prin numărul mare de sate românești presărate dealungul lor, cât și prin lucrările uimitoare făcute în stâncă de Romani, cari prin poduri spânzurate au învins dificultățile localnice pentru a stabili legături sigure între *Iliria* și baza operațiunilor războiului contra Dacilor.

Ne-am închinat în fața pietrei bimilenare: *Tabula-Traiana*, și am admirat *Triculele* romane din Banat, *Semendria*, cu ruinele ei mediavale și *Belgradul* cu frumoasa lui pozițiune.

Trec asupra tot ce nu poate privi Macedonia, căci țin a comunica Academiei numai impresiile asupra acestei țeri.

Nu mă pot opri însă a nu spune un cuvânt, în această încintă, asupra următoarelor două chestiuni ce ne interesează mai mult, din linia urmată de noi în cursul călătoriei: *Constanța*, *București*, *Vârciorova*, *Belgrad*.

Atât din punctul de vedere economic, al situației noastre politice cât și chiar al turismului, ar trebui neapărat organizat, prin o comună conlucrare cu *Serbia*, un serviciu regulat de transport pentru mărfuri și persoane pe Dunăre, între *Belgrad* și *Sulina*.

De asemenea, trebuie stabilită, cât mai neîntârziat, legătura cu *Serbia*, prin un pod la *Gruia*, care să lege direct acest regat cu portul *Constanța*. Multă vreme încă, chiar dacă s'ar face o linie de pătrundere la *Antivari* sau *Durazo*, aceste porturi nu vor putea prezenta înlesnirile de cari dispune *Constanța*.

Legăturile ce se vor stabili, în curând, între *Constanța* și Nordul Asiei-Mici și faptul că vom atrage spre noi comerțul cu orez din Extremul Orient, necesitează și mai mult construirea acestui pod și va prezenta multă vreme o facilitate de navigațiune pentru Sârbi, în special, ce nu se va găsi cu înlesnire la porturile directe din Adriatică.

Drumul dela *Belgrad* la *Salonic*, prin *Bitolia*, este unul dintre cele mai pline de fapte războinice din Europa și mai frământat de picioarele popoarelor cari s'au perindat prin aceste locuri, pentru că el este una din puținele căi, prin cari, din timpii preistorici, s'au stabilit legături între Mediterana și părțile de Nord ale Europei. Această cale, dela *Salonic* la *Belgrad*, trece prin inima provinciilor în cari, după Imperiul Roman, Românii din Peninsula Balcanică au fost mai în floare.

În jurul ei îi găsim și astăzi răspândiți, deși în centre mici, rezultat al strivirii lor, tocmai prin faptul perindărilor nemiloase ale popoarelor ce s'au scurs, în jos sau în sus, prin această cale.

Belgradul, vechiul *Singidunum*, este punctul extrem al valului dunărean din *Moesia*, de unde se putea comunica la Nord cu *Panonia*, la răsărit cu *Dacia* și la Sud cu *Bizanțul*.

Naissus roman, *Nișul* de astăzi, oraș în care s'a născut împăratul *Constantin*, a fost întărit de *Justinian*. Aci *Claudiu* a bătut pe Goți la 268.

Pe aci s'au dat toate acele lupte memorabile dintre Sârbi și Turci, în cari adesea se amestecau Ungurii și Austriacii. Cât sânge n'a curs pe aceste locuri până când, la 1804, se zidi de către Turci turnul căpățanelor (*Chelecula*) cu capetele eroilor căzuți în luptă, și printre cari Românii n'au lipsit. În 1904, Sârbii au acoperit acest turn cu un mansoleu zidind în apropiere cazarmele, pentru ca oștirea.

să aibă în fața ei neconținut cultul și recunoștința pentru sacrificiul adus patriei.

De altfel, țin s'o spun în treacăt, am constatat cu fericire în Belgrad că Sârbii știu să-și respecte trecutul și au cultul străbunilor lor.

Aduc la cunoștința Academiei, cu această ocazie, că în Muzeul din Belgrad se află două steaguri românești.

Unul galben, cu trei dinți, cu o cruce mare la mijloc și o coroană în stânga crucii.

Altul dreptunghiular, de culoare roșie, cu o coroană la mijloc sus, mai spre dreapta și la mijloc cu o icoană, mi se pare, iar la stânga, în direcțiunea lungimii, se află scrise mai multe rânduri cu caractere cirilice, putându-se ceti «*Eu Mihail Voevod*».

Față cu comunicarea făcută de colegul nostru d-l Iorga, în ce privește recrutarea unor trupe auxiliare din Serbia, pe timpul Seimenilor lui Mateiu Basarab, mă întreb dacă aceste steaguri nu au aparținut unor astfel de trupe. Steagurile le-au putut fi hărăzite, în urma unor victorii, sau au fost duse de ele, în urma unei înfrângeri. În orice caz e bine a fi studiate.

Ueskübul (Scopia), Scopi, pe timpul Romanilor, cu poziția sa atât de încântătoare și strategică, a fost totdeauna o localitate militară. Nu departe de acolo se află câmpia Cossovei, unde, la 1389, Murat I și, după căderea lui în luptă, Baiazed învinse pe Sârbi și pe marele Mircea.

Ducându-ne să vizităm frumoasele viaducte romane, ni s'a arătat *Vlah-lara*, câmpie numită a Valahilor, căci se păstrează și azi încă suvenirul văii ocupate de Mircea, cu oastea sa, înainte de lupta dela Cossova.

Resturi romane sunt foarte numeroase în apropiere de Uesküb. Spre *Bardovțe* se află un mare cimitir roman, din care mai multe pietre au fost aduse în grădina castelului cu acelaș nume și cari sunt foarte bine păstrate, frumos înflorite și s'ar putea ceti ușor.

Am copiat (1):

M^v OCTAVIUS
M^v F^v AEMIL^v VALENS
STOBIS MIL^v LEG^v V
MACEDO. DEC^v.
PONTIF. COL. F. F. D.
VIVOS. FECIT. SIBI 6.

OCTAVIAE MAICALINAE
FILIAE. SUAE. DEFUNCTAE
VIXIT ANNIS XXVI ET
CATIAE SECUNDAE
CONIUGI SUAE
HIC. SE VIVO
F. C.

Adecă :

I M(arcus) Octavius M(arci) f(ilius) Aemil(ia, tribu) Valens Stobis (2), miles leg(ionis) quintae Macedo(nieae), decu(rio) (3), pontifex (3) col(oniae) (3) F. F. D. vivos fecit sibi.

Traducere: Marcus Octavius, fiul lui Marcus, din tribul Aemilia Valens, din oraşul Stobi (acum Istib), soldat în legiunea V Macedonica, decurion, pontificele coloniei... încă în viaţă fiind şi-a făcut sieşi (acest monument).

Octaviae Marcel(l)inae, filiae suae defunctae, vixit annis viginti sex et Catiae Secundae coniugi suae, hic (4) se vivo, f(aciundum) c(uravit).

Traducere: Pentru Octavia Marcellina, fiica sa răposată în etate de 26 ani şi pentru Catia Secunda, soţia sa, fiind în viaţă, a pus să se facă acest (monument).

Pe piatra a doua :

D(is) M(anibus) T(itus) I(ulius) Servandus sexviru AVCCI SCVE qui vixit annis LXX h(ic) s(itus) est T(itus) I(ulius) Servandus filius, f(aciendum) c(uravit).

(1) D-I D. M. Teodorescu, funcţionar la Muzeul nostru de antichităţi, a avut bunătaţea a le traduce.

(2) Stobi, localitate veche (din Macedonia). Se mai găseşte într'o inscripţie publicată în *Corpus Inscriptionum latinarum*, vol. III, No. 14.206.²⁷. Pre cât ştiu, aceasta este a doua menţiune despre acest oraş. M. Teodorescu.

(3) Lectură nu tocmai sigură.

(4) Nu cumvâ e *hoc*.

Traducere :

Zeilor mani. Titus Iulius Servandus sevir al Coloniei Scuppi care a trăit ani 70, aici este așezat.

Titus Iulius Servandus fiul său a pus să se facă aceasta.

De altfel toată această regiune, dela Belgrad până la Salonic, are cu siguranță în sânul său comori neprețuite din trecutul ce ne interesează și cu deosebire din epoca romană.

Monastirul este un centru românesc înconjurat de sate românești admirabile.

În el avem liceul nostru și un centru intelectual român.

Ochrida ne-a reamintit timpurile când mitropoliții noștri se duceau, cu greutate, pentru a fi unși în catedrala ce există încă, și în care se află multe cărți și mai ales hrisoave ce privesc țara noastră. O bună parte se zice că au fost luate în Rusia.

Scoborându-ne în jos, ajungem la *Edessa* zis *Vodena*, într'un mic raiu pământesc, promontoriu în mijlocul unei văi, din care țâșnesc apele cu abundență, înconjurat de munți împăduriți și care eră în plină primăvară la trecerea noastră. Coastele erau albe de flori de *Asfodelus* și tufișuri întinse erau constituite de *Tamarix* în floare.

Aici petreceau regii Macedoniei și fu ucis *Filip II*, tatăl lui *Alexandru Macedon*.

Trecând prin *Caraferia*, pe românește *Veria*, unde se află Pompeiu la 49 a. C. înaintea luptei cu Cezar, și în care am găsit cei mai frumoși Români, ajungem la Salonic în admirabilul port, pentru care s'au răsboit atâtea popoare în vechime și sunt gata să se încaere încă atâtea altele. Pe aici se continuă, în vechime, *Via Apia*, iar *Cicerone* a trăit în exil în acest oraș.

Solul Macedoniei este muntos. Adesea înălțimile sunt foarte mari. Dela *Uesküb* și până la *Salonic*, tot timpul coamele munților erau acoperite cu zăpadă, căci numeroase sunt acelea ce apropie 3.000 metri.

Solul, afară de câteva văi privilegiate, este puțin fertil, mai mult prielnic pentru cultura fructelor și a viilor cari și sunt de calitate superioară.

Cireșele dela *Ochrida* sunt renumite ca extraordinar de

bune, iar merele din aceste regiuni, ce se aflau încă în abundență sunt admirabile și gustoase. Vinul este generos și de bună calitate.

Totuș, cu toată frumusețea lor, aceste părți, cari în ce privește regiunea lacurilor pot rivaliza cu succes cu Svițera, produc o impresiune jalnică.

Aceasta nu provine numai din dificultățile comunicațiunii, din simțământul vieții chinuite a unui popor, din nesiguranța zilei de ieri, care a încetat abia de 2 ani și în unele locuri cu o lună numai înaintea ajungerii noastre, sau prin lupta ascunsă și fără milă, ce se simte plină de venin între diferitele neamuri ce conlocuiesc acolo, ci mai cu deosebire din aspectul cenușiu al dealurilor și munților despăduriți, pe cari oile și caprele, mai ales, se cearcă zilnic să distrugă și ultimele urme de tufe.

Munții se descoper, se brăzdează și se năruiesc, astfel că sufer văile fertile, potmolite, și totul iea haina ruinei și tristeței.

Din această cauză lemnul de construcție este extraordinar de rar, iar cel de foc, alcătuit din adevărate găteje, este scump și se aduce pe spetele măgarilor, din depărțări, pentru nevoile orașelor.

Caii și măgarii, încărcăți cu tot soiul de lucruri, constituiesc singurul mijloc de transport în aceste regiuni, deoarece drumurile sunt rele, iar carele bulgare sunt ca pe timpul Merovingienilor, unele chiar cu două roate numai, întocmai ca pe timpul Romanilor, după cum am văzut mai multe la bâlciul din Uesküb.

Cărăușia aceasta o fac Românii și Albanezii. Astfel se comunică, dela Ochrida și până la Constantinopole, înainte de 1848, făcându-se o lună cu calul.

Iancu Dimoni, din Ochrida, bunicul botanistului, pe la 1820—1821, avea 150 cai; el aducea munițiunile și banii statului. Făcea trei drumuri pe an.

Prădat pe drum, cu toată justificarea sa, fiind nevinovat, l-au învelit în rogojini și l-au ars de viu.

Și azi întâlnești caravane de 30—40 cai, încărcate cu tot felul de mărfuri și cari alimentează toată Albania și Epirul cu mărfurile aduse la Bitolia cu calea ferată.

Făina și petrolul român, aduse prin Salonic cu calea

ferată la Monastir, pătrund în aceste regiuni. Adesea pe spatele cailor, am observat lădițe ce veniau din Galați, pline de sigur cu săpun sau lumânări de stearină, dacă nu cumvâ și cu zahăr.

Cu toată despădurirea însă, care durează de câteva secole, și care a fost făcută cu siguranță atât din punct de vedere strategic cât și din dorința de a se creă pășuni, totuș surprinde pe călător abundența torentelor ce curg dela munți și cari sunt datorite cu siguranță înălțimii acestora, care face ca zăpezile să dureze până adânc în timpul verii, uneori fiind chiar la limita zăpezilor continue.

Animalele domestice sunt de o calitate cu totul ordinară; vacile ce se văd pe câmp sunt tot așa de rebeigate ca și acele de tristă memorie ce existau, ca să zic astfel, pe lângă satele noastre, când primăvara le găsiă sleite de puteri și lăsate să se îndrepte pe ogoare sterpe.

Românii cari locuiesc tot la munte, au puține vaci și bivolițe, dar mai bine îngrijite, țiindu-le pe lângă casă.

Oile sunt foarte numeroase. Astfel pe muntele *Iabocișca*, unde se află 33 colibe cu 218 locuitori, ei au 12.000 oi și 500 cai și catări.

Terminologia este aproape ca a noastră.

Am cules următoarele expresiuni:

Caș tânăr : adică caș proaspăt.

Caș bătut » » frământat.

Cașcaval, product renumit la dânsii, adică brânză, caș scoborît pe spetele cailor, așa cum îl aduc ei dela munte.

Ghâză, în loc de urda propriu zisă dela noi.

Urdă, un produs făcut din smântână, foarte gustoasă. Ea se face *capete* adică rotundă, ca brânza de Olanda.

Aică, adică smântână de oaie păstrată pe iarnă.

Trebue să spun că laptele oilor de acolo nu are miros neplăcut; el e ca și cel de oi merinos, cu cari nu se pot asemăna în privința fineței lânii; laptele ce dau însă se poate mânca ca și cel de bivoliță.

Tot astfel avem:

Dală, adecă lapte bătut, lapte acru.

Mărcat, drept iaurt, product absolut românesc, pe care Turcii îl numesc *iugurt* și pe care Bulgarii îl cheamă *iaurt*, atât de laudat de d-l De Launay, directorul de *La Revue*

Scientifique, în lucrarea sa asupra Bulgariei, așa de puțin prietenoasă față de noi, și cu care preparat d-l Metschnicof, subdirectorul Institutului Pasteur, a făcut atâta sgomot la Paris, numindu-l *fermentul bulgar*.

Cel mai bun iaurt, așa putea zice extraordinar de bun, l-am mâncat la Moloviște, făcut din lapte de vacă.

Am mai notat:

Ușmar, unt de oaie cu făină de porumb și caș, un fel de papară.

Culeaș, făină prăjită în unt și fiartă bine cu apă și cu puțină sare, făcut ca o supă groasă; un fel de terciu cu unt.

E curios de notat cu această ocaziune că *Sitișca* de strecurat laptele, făcută din păr, se numește *Sită de coamă*, părul fiind de cal.

Trebue să notez că vițele de păr, ce atârnă cailor pe frunte și pe la urechi, se numesc *perce de cal*, cuvânt ce a trebuit să-l avem și noi sub această formă și din care derivă cuvântul *perciuni*. Cât de poetică este expresiunea de pe acolo: «*Picurar cu percea lungă!*» cum se zice la acei ce poartă o coadă, ca Chinezii, rași pe restul capului, cum am apucat și eu la unii săteni și în Moldova, în copilăria mea.

Mămăligă, notez de asemenea, că nu se mănâncă decât de Români mai dela vale, Farșarioții, cari o numesc *ma-mălic*.

În genere, buna stare materială a populațiilor, a Românilor în special, este cu mult mai superioară decât s'ar putea crede.

Românii trăesc cu multă economie, muncind din greu; cu siguranță însă, după câte am văzut în acele regiuni, ei sunt cu mult mai superiori populației noastre rurale.

Totuş Bulgarii i-au întrecut ca proprietari rurali, căci au cuprins toate șesurile și văile mai întinse, de unde ai noștri au fost desființați, asimilați, sau împinși către regiunile mai pustii.

Bulgarii cuceresc pământurile zilnic și pătrund tot mai departe, constituindu-se proprietari pe locurile rurale, cu bani câștigați fie la noi, fie mai ales în America.

Zilnic domeniile mari ale Beilor trec în mâna iobagilor

bulgari, cari astfel capătă drepturi mai hotărîte față cu dominațiunea turcă.

De altfel și Românii au început a face acelaș lucru, ceea ce am constatat în drumul dela Vodena spre Carafieria. Astfel s'au întemeiat satele *Gramaticova*, *Cândrova*, *Paticina* și *Doleno*, de către Români ce vorbesc adesea perfect limba engleză și cari au constituit sate nouă, cumpărând dela Beii turci pământuri și munți cu bani aduși din America.

În acea țară ei câștigă banul ușor, servind mai ales în hoteluri.

Satele ce am vizitat nu pot sta în cumpănă cu ale noastre, fie cele din vale, fie cele dela munte. Ele sunt mici orașe, cu case foarte apropiate, puse pe locuri înalte, ca la *Crușova*, care se află la o înălțime 1178 m., un adevărat cuib de vulturi, în fundul unei mici căldări, spintecată de o prăpastie uriașă, în care se revarsă apele ce mână morile și cari fac fericirea localității.

Acest oraș are acum drum de trăsură, care urcă din vale, aproape 2 ore, prin nenumărate șerpuituri tăiate în munte și stâncă. Dar ce trebuia să fi fost mai de mult, când nu puteai să te sui acolo decât cu piciorul sau călare, pe cărări întrerupte la fiecare pas de stânci și ponoare.

Ca și Crușova este Vlaho-Clisura, care se vede cale de patru ceasuri mai înainte, cum și mai toate satele Macedonenilor români.

Când am ajuns, m'a pătruns simțământul de durerea ce a trebuit să sufere acest neam, oropsit de toți, bătut de toate vânturile și care nu-și găsi scăpare pentru credința lui în Dumnezeu și pentru păstrarea neamului său, decât adăpostindu-și avutul și familia lor în aceste coclauri atinse cu greu de piciorul omului.

Și de fapt Crușova s'a născut în astfel de împrejurări, întemeiată fiind de către o parte din Românii din *Moscopole*, care fiind distrus în secolul al XVIII de către *Ali Pașa* cel cumplit, din Ianina, ei fugiră în toate părțile, trecând până și în adâncul Austriei.

Moscopole avea 15.000 case și 80 de biserici; Cu Românii de acolo s'a făcut Crușova, și alții s'au dus la Pârleap și în alte localități. Astăzi Crușova are 12000 locui-

tori, dintre cari trei din patru părți sunt Români, iar restul Bulgari. Numai în acest fel Românii își puneau la adăpost familiile, pentru ca ei în urmă să colinde pretutindeni spre a-și câștiga vieața.

Crușovenii sunt numeroși în țară la noi, în Serbia, Bulgaria, Austria și Turcia mai ales.

Mare parte dintre negustorii și mai ales dintre micii industriași din Salonic, cum sunt croitorii până și cel militar, sunt Români din Crușova.

Din Crușova s'au dus până în fundul Egiptului, *Tu missiria*, cum zic ei, căci prin *Ghifitu* înțeleg pe Țigani, iar prin *Ghiptu* înțeleg grâul, întemeind bănci. Astfel este familia *Petrașincu*, numită astfel după unul dintre bunici, care făcu comerț la *Petrachein* lângă Cairo.

Apoi e familia *Bentu*, care știe limba arabă și care face afaceri de bancă lângă Asuan.

Dintre ei s'au dus unii până la *Noua Zeelanda*, iar unul s'a stabilit ca argintar și ceasornicar la Port-Arthur.

Casele Macedonenilor români se deosebesc cu totul de ale noastre din sate și orașe, fiind făcute în genere din piatră și cărămidă, cu despărțituri în paiantă și acoperite cu țiglă sau cu lespezi mari și destul de grele, ca la Crușova, unde se plătește, dacă nu mă înșel, patru parale ocuaa.

Casele au cel puțin două caturi și minimum 4—6 odăi. Ele sunt inconjurate cu ziduri înalte și cu porți ferecate și adeseori monumentale.

Un ciocan special atârnat, în față, servește pentru a face cunoscut pe cel ce voește să intre.

Unele din ele sunt adevărate palate. Astfel pot cită casa lui *Nicioată*, din *Crușova*, arsă de Turci la 1903, în timpul revoluțiunii bulgare și care aveă 63 camere.

Mai în totdeauna, în jurul casei, Românii au câte o mică grădină cu pomi roditori, straturi pentru zarzavaturi, iar cei mai lăaturalnici câte o «*livadă*» în care își păstrează vaca ce le dă zilnic laptele.

Cuvântul acesta *livadă*, pe care unii sunt dispuși a-l crede de origine slavă, și care este atât de răspândit pe toată suprafața locuită de Români, este foarte comun și

în Sudul Franței, unde *Nos livades* sunt cântate pentru frumusețea lor.

Dar oare nu am mai găsit tot în Sudul Franței expresiunile: *Riuléts*, pentru râuleț, *cazabé* pentru cațaveică, *zizanie*, pentru zizanie și *Estoufat* pentru mâncarea noastră de primăvară, *stufatul* de miel cu usturoiu verde.

Adesea butuci de vie, groși cât trunchiul unui copac, se găsesc în curtea lor, ridicați în corlată, după cum se poate vedea pretutindeni dela Pârleap până la Ochrida.

Casele lor au tot ce le trebuie și adesea, cum e la *Ochrida*, au apă adusă în ele, cum am constatat în mahalaua de sus, românească, în casa lui *Cosma Gherah*, care multă vreme a stat la Tulcea, unde băiatul său a făcut armata.

Casele sunt extrem de curate. Cele mai vechi încărcate cu covoare de mare valoare, cari adesea au fost, ca la Crușova, jefuite în timpul represiei, când Românii au pățit mai mult, cu toate că dintre ei se aflau prea puțini, dar erau în fruntea mișcării bulgare: ei au murit toți cu arma în mână, căci «*ei nu știu să dosească*», ne spuneau un tânăr din localitate.

Bachtiar Pașa, care condusese armata la Crușova și care a locuit în urmă la Salonic, scosese acolo în curte pentru a scutura, numai din câteva odăi ale sale, 60 de covoare de o frumusețe uimitoare, pe cari Crușovenii, aflați în localitate, le priviau cu lăcrămile în ochi.

Din fericire Bachtiar Pașalele s'au dus cu regimul Hamidian.

Iarna locuitorii ocupă de predilecțiune camerele de jos, cari poartă în special numele de *casă* și cari sunt mai puțin sumptuos mobilate și unde se văd rar sobe, ci mai mult niște căminuri de ale noastre, numite acolo *hogeaguri* și cari sunt adesea artistic făcute (1).

În partea de jos, numită vatră, se află *catenarul*, adică fiarele cu lanț pe cari se clădesc lemnele pentru ardere.

În aceste camere au, la dreapta și la stânga, paturi făcute jos pe cergi lănoase ca zeghele și cu saltele, după obiceiul turcesc.

(1) Se apropie mult de chéminé-urile franceze.

Curățenia este uimitoare, cu toate că în genere nu au servitori. Nicăiri nu am găsit mai multe dulapuri în părete (placaruri) ca în această regiune. La Ochrida și Bitolia, cu deosebire în casele mai vechi, aceste dulapuri-păreți au adesea peste un metru adâncime și acolo țin ei covoarele de preț, hainele și rufăria. Unele servesc de cămară și în fundul lor au scăpat, adesea, pe timpul urgiilor, cei căutați pentru a fi uciși.

Prin orașe, ca la Pârleap (Perlepe) și chiar până în comune depărtate, au pătruns multe din obiectele industriei moderne ca: perdele, draperii, etc., și tablouri cu rame frumoase.

Nicăiri la noi nu s'ar afla, în așa de mare abundență și împodobite ca adevărate icoane, la locul de cinste al casei, portretele MM. LL. Regele și Regina și ale Principilor Moștenitori, Ferdinand și Maria, Ioan Brătianu, adesea și în mici statuete, și câte odată și Ioan Nenițescu, care a scris despre țara lor.

Fotografiile din țară, reprezentând diferite evenimente sau monumente, sunt numeroase, căci constantă este legătura acestor locuitori cu țara noastră.

De puțin timp se găsesc și prin multe case românești portretele actualului Sultan și ale eroilor *Niazi Bey*, *Enver Bey* și *Eyub Sabri Bey*, în diferite cromuri, precum și ale lui *Midhat Pașa*, pentru care Turcii au un adevărat cult, căutându-i loc prin comparațiune între *Cavour* și *Gambeta*.

Tot astfel se află, ca în toate cluburile și casele turcești, și portretul lui *Namik Kiemal Bey*, poet și istoric de seamă turc, cu toate că se pare că a murit la vârsta de 21 ani.

De altfel simbolul neamului românesc, sub forma tricolorului nostru, în cusături, panglici sau mici stegulețe, se vede în toate părțile. În zilele de Paști am văzut pe masă până și ouăle colorate în roș, galben și albastru, la Moloviște.

Mobilele moderne pătrund însă din fericire greu, din cauza transportului dificil, dar au început și ele să fie lucrate în localitate.

La inimosul român *Costa Velo*, din *Moloviște*, am găsit

o întregă cameră de culcare, în nuc, lucrată admirabil de fiul său care a absolvit școala de arte și meșteșuguri din București.

Acest *Costa Velo*, acum câtva timp, când pornirile Patriarhiei mergeau până la asasinat, și când Turcii nu-și dădeau seama ca în prezent de rolul Aromânilor în imperiul lor, răspunse valiului din Monastir, care nu voia să aprobe un popă românesc, și care-i spunea că trebuie să aleagă, numai decât, între patriarhatul grecesc și exarcatul bulgar, că el cere, în acest caz, șefia *Șeic-Islamului!* Valiul dezarmat lăsa pe Români în pace.

Casele Aromânilor, până și cele mai modeste, din satele ce am vizitat, deși zidite pe râpi și ponoare, unde nu s'au suit alți locuitori ai Macedoniei, par mai mult niște vile pentru viligiatură, pe când ele sunt de fapt locuințele obișnuite ale unui popor care își câștigă vieța unde poate, dar care își păstrează cu sfințenie și cinste familia, pe cât se poate mai în belșug și mai ferită de orice prihană sau volnicie.

Costumul Românilor la munte este cel cunoscut din fotografiile curente, păstorii purtând zeghea de păr de capră, numită *Țâmbară*. Hainele lor albe, mai ales la Farșarioți, sunt făcute din *șieac*, adică dintr'un fel de abă albă.

Femeile au un costum simplu și acele ce am întâlnit în drumul dela Köprülü până la Struga, în genere, erau îmbrăcate închis sau în negru și îmbrodite cu un tulpan la fel, probabil din cauza săptămâni mari, când ele au obiceiul de a veghiă la biserică Sf. Cruce, toată noaptea de Vineri spre Sâmbătă.

Ele poartă mult doliul pentru rude chiar depărtate. El poartă toată vieța când au pierdut o fată mare ori un fecior.

Am văzut, din nenorocire, și costume de stofe scumpe, în genere cam deșanțat croite, ceea ce dovedea și mijloacele mai abundente dar în același timp și influența orașelor mari.

Mi-am permis chiar a atrage atențiunea celor în drept asupra costumelor învățătoarelor, cari mi s'au părut cam în dezacord cu mediul în care trăesc, cu misiunea ce au de împlinit și chiar cu sentimentul artistic. Adesea per-

soanele duse de aici nu dau bunul exemplu acolo. Mahalaua Bucureștilor nu e prielnică industriilor casnice.

Am impresiunea că în acele părți vechea industrie casnică este pe sfârșite și va trebui ca femeile cu inițiativă, din acea parte, să se puie în fruntea unei mișcări comparabile cu cea dela noi, pentru a putea să dea vieață acestei industrii în care Românele au dat dovadă de atâta pricepere, abilitate și sentiment artistic.

Zic aceasta cu atât mai mult, cu cât am constatat, în aceleași regiuni, că populațiunile sârbă și bulgară, cu toate că mai puțin înzestrate din punctul de vedere al simțului armoniei colorilor și al îndemânării execuțiunii, și-au păstrat cu totul costumele lor și sunt în plină prosperitate a industriei casnice.

Nicăiri însă nu am văzut, ca pe acolo, bătrâne mai simpatice, femei cu chipul mai cucernic, mame pe a căror figură stau întipărite suferința și durerea adevărată, capete de martire, ca niște sfinte stilizate de pe icoanele bizantine. Ce subiecte pentru un pictor!

Când mă uitam la ele, în tot drumul până la Vodena; când le vedeam cu ce fericire reținută, demnă și impunătoare țineau să ne strângă mâna, alipindu-se de noi ca de suflete ce le aduceau alinare și speranță, mă întrebam în cugetul meu:—ce credeau ele în acel moment și ce se petrecea în inima acestor demne femei, depozitare a rostului unui popor întreg și atât de încrezătoare în un viitor mai bun!

Femeile dinspre Karaferia, cari venise la Vodena și Karaferia, dela distanțe mari, ca să ne întâmpine, mi s'au părut mult mai săltate, mai puțin întristate și incomparabil mult mai frumoase în costumele lor bogate, cari se păstrează în acele părți cu mult mai bine.

Ele poartă deasupra frunții lor, ca parte anterioară a unei coroane, o bucată metalică lucrată mai mult sau mai puțin artistic, adesea aurită și care se numește *ciupare*.

În grabă am cules următoarele numiri pe cari le uzitează ele:

Toacă zic la broșă.

Fluri » » salbă.

Veri » » cercei.

Bigilică zic la brăţară.

Zonă » » pafă.

Cărufe » » crucea dela gât.

Nel » » inel.

Căstură » » un lanţ ce poartă pentru frumuseţe.

Foarte multe din ele poartă numele răspândit la Farsariote de *Haida*, de origine celtic, după colegul nostru d-l Caragiani, însemnând frumos. De acolo derivă şi *haidimena* grec.

Conştiinţa naţională este foarte vie la acest popor. Privirea sa, în ce priveşte viitorul, se îndreaptă cu iubire către noi, pe cari ne iubeşte ca fraţi mai mari, şi către Turcia modernă, de a cărei soarte stă legată, cum îşi dau bine seama ei înşişi, existenţa lor pe viitor.

Ei văd prea bine că sunt reduşi, ca popor, la ultima extremitate, respiraţi cum sunt în grupuri mici şi pe o prea mare suprafaţă ce odată a fost numai a lor şi în care până de curând au fost siluiţi şi exterminaţi.

La Ochrida, în convorbirea ce aveam la primirea noastră, o femeie tânără, cam de 25 ani, spunea dela sine d-lui Alessiu, dela Curtea de Casaţie, această profundă observaţie: «greul nostru este că suntem prea împrăştiaţi».

Pe drumul ce am făcut dela Köprüli (Veles) şi până la Struga, cu trăsurile, trecând prin Pârleap, Cruşova, Bitolia, Rezna şi Ochrida, am întâlnit adesea Români răsleţi cari nu ştiau nimic de călătoria noastră şi cari îndată ce aflau cine suntem, ne arătau o duioasă simpatie. Nimeni dintre noi nu va uită însă pe acel cioban român, găsit pe vârful unui munte, înainte de a ne scobori spre Perlepe, pe care întrebându-l ce este, şi aflând şi el, după răspunsul nostru, că suntem din ţară, ne spuse cu desperare şi întristare, ridicând ochii şi mâna la cer: «*Mutriţi de noi că himchiruţi aliumtea*»,—adică: Ingrijii de noi că altfel suntem pierduţi!

Când, la 1881, Tesalia fu cedată Greciei, Români, cari acolo se aflau în mase compacte, iscăliră 130.000 o protestare contra anexării. Ei îşi dădeau seamă de urgenţa ce-i aşteaptă. Dar dacă Grecii vor violentă încă conştiinţa ace-

stui popor, țara acestora va deveni *Thesalia venena*, de care ne vorbește Horațiu.

Care popor din lume, ca acești nenorociți frați ai noștri, a dat dovadă de mai mult sacrificiu pentru idea națională, necedând nici afuriseniei, nici la amenințări și făgădueli, nici în fața ucigașilor mizerabili ce-l siluiau tocmai în numele Domnului Isus Christos, încât astăzi când suntem în plin secol al XX-lea, ei să trăească, din această cauză, ca un soi modern de *paria* al omenirii și creștinătății, adeseori *fără botez, fără cununie, fără mângâierile bisericii*, la durerile lui sufletești și trupești, neputând să se despartă la nevoie, sau să testeze în mod legal, îngropându-și până și morții lor scumpi fără preot, numai pentru a se apăra de desnaționalizare și a-și păstra cu bărbăție neamul de care sunt așa de mândri?—(1).

De câțiva ani ei au înțeles mai bine ca noi că sacrificiile ce facem erau adesea iluzorii și că adevărata lor bună îndrumare consistă în a se organiza cu Eforii și comunități locale, comunale, pentru biserică și școală, conform vechiului obicei românesc, interesând mai întâiu la aceasta pe toți localnicii și primind dela noi numai ajutorul care să umple găurile ce nu ar putea acoperi singuri, sau cele necesare pentru a le înlesni controlul și îndrumarea acestor eforii pe regiuni și în țara întreagă.

Și e trist că trebuie să constat, după cum rezultă din darea de seamă oficială a primului congres al Românilor Otomani, ținut la Bitolia în zilele de 10 și 11 Iulie 1909, cu ocazia primei aniversări a proclamării constituției, că tocmai ai noștri, trimiși și ținuți să-i ajute în mod destoinic în localitate, au luptat chiar cu arme neiertate în contra acestei hotărâtoare și bune porniri a fraților noștri (2).

Școalele românești ce s'au creat acolo de acum 40 ani, dintre cari prima la 1865, de nemuritorul *Demetru Atanasescu*, originar din Târnova, mort la *Bitolia* și îngropat lângă *Ap. Mărgărit*, ale căror morminte le-am vizitat, pre-

(1) Ei nu au actualmente decât 58 preoți.

(2) Dr. Tașeu G. Trifon, *Congresul Românilor otomani*, ținut la Bitolia în zilele de 10 și 11 Iulie 1909, cu ocazia primei aniversări a proclamării constituției. București, Institutul de arte grafice «Universala», I. Ionescu, 14, Str. Covaci, 1909.

cum și școalele, făcute de noi în urmă, în frunte cu oameni ca *Steriu N. Cionescu*, vechiul meu coleg din Academia Mihăileană, demnul învățător emerit dela Crușova, carele e «fundatorul școalelor române din Crușova și directorul lor timp de 37 ani», sau ca *C. Ionescu-Chirano* din Nevesca, au dat roadele cuvenite (1).

Ele au redeșteptat mult conștiința națională, la care fapt au mai contribuit în mare parte și călătoriile Aromânilor fie la noi, fie prin Serbia și Bulgaria, unde se vorbește foarte des românește, fie mai ales în America, unde se întâlnesc cu Românii din țară și din Transilvania.

Mersul ascendent însă al României și prestigiul de care se bucură tot mai mult, începând dela 1877, a fost de o utilitate și mai mare.

Sângele eroilor e totdeauna rodnic pentru neam!

De altfel analfabeți, printre bărbați, mai nici nu se găsesc între Aromâni decât doară 1—2%, căci ei mai toți știu româna ori bulgara, albaneza, greaca, turca și chiar engleza.

Popor de comercianți, ei nu ar putea, fără cunoașterea unei limbi, să meargă înainte.

De puțin timp au un ziar săptămânal în dialect, *Dreptatea*, ce apare la Salonic sub direcțiunea d-lui Pineta.

Tineretul lor, dus în America, se constituie în societăți, toate cu caracter românesc. Iată această rozetă de aur galben, smălțuită la centru albastru și la periferie în roșu; pe ea se vede lupoaca legendară. Poartă scris în jur «*Liga Lupoaica*», iar deasupra «S. M. R.» adică: *Societatea Macedo-Română*.

Această societate a fost înființată la 1906, în New-York, atunci când i-am convocat pe Macedoneni la marea noastră manifestație culturală, economică și politică, de pe câmpia libertății dela Filaret, și unde Macedonia, ca și Bucovina, Basarabia și Transilvania, și-au avut fiecare câte un pavilion special. Am fost foarte fericit a găsi, dela Belgrad și până la Salonic, la toți expunătorii, diplomele date de noi, puse cu cinste în vederea tuturor.

(1) Acum se cheltuiesc anual aproximativ 750.000 lei pentru Macedonia; avem acolo 4200 elevi, — 130 liceani, 70 la școala normală, 75 la școala de comerț din Salonic și 40 la cea din Ianina.

Această rozetă mi-a fost oferită de d-l Constantin I. Cosmescu, profesor de istorie la cursul superior al Liceului român din Bitolia, care a fost ales membru de onoare al societății, întemeiată în mare parte de elevi de ai săi.

La 1909 se creă tot de Macedoneni altă societate în America, având ca emblemă două mâini ce se țin împreună și deasupra cărora stă scris: «*Unirea face puterea*».

Tineretul de acolo e serios și muncitor și nicăiri încă, nu ni s'a vorbit mai frumos și cu convingere, prea-mă-rindu-se binefacerile muncii, ca în Crușova, în cuvântarea tânărului M. D. *Petrașencu*.

Intrebând pe mai mulți Români, cum de vorbesc așa de bine dialectul nostru, ei ne-au răspuns că în America au învățat în societatea Fraților Români din România liberă și din Austro-Ungaria!

Cine ar fi crezut că în Statele-Unite se va vorbi limba noastră clasică și că prin munca de acolo se vor adună bani pentru a se redă vieață și rost multor comune nouă ale Aromânilor din Macedonia.

Nu avem decât să privim una din hărțile etnografice ale Peninsulei Balcanice, din cari, cu toate defectele lor, în ce privește cunoașterea exactă a localităților locuite de Români și a numărului locuitorilor din aceste localități, ne vom putea ușor da seamă de situațiunea lor critică de astăzi.

Zic critică, din mai multe puncte de vedere.

Mai întâiu Românii sunt răsfirați pe suprafețe mari și în centruri nu tocmai avute în elementul român.

Critică și prin aceea că expatriindu-se mereu, rândurile lor se tot răresc, căci ori ce s'ar zice, mulți rămân pe unde se duc.

Afară de două puncte extreme, unul spre apus în Albania, altul spre miazăzi în Tesalia, localități în cari se află mai compacti, restul e alcătuit numai prin linii cari denotă de regulă coamele catenelor muntoase pe cari s'au refugiat ei.

Suprapuneți harta etnografică hărții orografice a Turciei europene, și veți vedeă ușor legătura strânsă ce există între munți, ca ocrotitori, și neamul nostru.

În munții Carpați s'a păstrat trunchiul principal al românismului. Acolo numai au putut ei să mai reziste în con-

tra puhoaelor dușmane ce neconținut dela retragerea lui Aurelian și până după încheierea tratatelor noastre sub Mircea și Ștefan cel Mare cu Turcii, s'au scurs neconținut în aceste părți, pe toată suprafața unghiului cuprins între miazănoapte și răsăritul Europei răsăritene.

Din acești munți s'au scoborit la vale, pe timpuri prielnice, Românii, întinzându-se de dincolo de Nistru și până la Tisa.

Fie ca din creierul munților Albaniei, Epirului și al catenelor din Sudul Rodopului și altor culmi, unde se află ocrotiți, Aromânii să sescoboare încetul și ei pentru a se întinde pe câmpiile de unde au fost goniți.

Nicăiri nu se poate mai bine ca în acea parte urmări și constată mai sigur, efectele dezaastroase ale năvălirilor succesive și nemiloase asupra unui popor autohton.

Scoborirea Slavilor, sosirea Bulgarilor, pătrunderea Turcilor i-au distrus, i-au depărtat sistematic din văile mănoase, din preajma marilor comunicațiuni, silindu-i să se adâncească cât mai mult și să se dosească cât mai sus, în localitățile cele mai puțin accesibile.

Astfel dintr'un întreg popor, înzestrat cu toate însușirile bune, n'au mai rămas în munți decât păstori, iar în orașe mici industriași și comercianți!

Slavii, Bulgarii și Turcii, cu ultimele lor colonii, au cuprins șesurile și văile fertile.

Aromânii nu mai semănau ca să culeagă, și nu aveau vieață cevă mai sigură decât în orașe și în creierul munților.

La Moloviște de exemplu, satul până târziu a fost jos de tot, dar din cauza așezării unui cătun turcesc *Cojani* în gura văii, renumit până acum câțiva ani prin prădăciunile și asasinatele sale, Moloviștenii nu numai că s'au retras în fundul văii, dar au fost nevoiți să părăsească ogoarele și livezile din vale, din cari unele mai aparținându-le încă, abia acum se încearcă a le cultivă.

Nu că nu au darul de a cultivă pământul, cum se grăbesc a spune unii, dar nu mai aveau posibilitatea. Nesiguranta vieții și a culegerii holdelor i-a deslegat pe mulți de această muncă.

Lângă fiecare centru românesc de pe piscuri se aflau, la gura văii respective, cătune turcești cu oameni nesu-

pravegheați și cari sistematic prădau sau ucideau pe cei cari, adunând ceva în localități depărtate, se reîntorceau acasă pentru a duce o vieață mai liniștită.

Că știu să lucreze pământul, nu aveți decât să observați ogoarele de lângă casele lor, întemeiate pe vârful stâncilor și pe coastele munților. Viile ce au reușit să facă, pe suprafețe mari cu o înclinare de necrezut, ca la Crușova și în alte părți, sunt dovadă de cele ce spun. Și acolo, unde adesea caprele nu pot răsbi, pe coaste înclinate de 75 grade, ei au făcut vii minunate, lucrute ca și pe coastele Rinului, și pe cari nu le pot adesea săpă, nici culege, decât atârnați cu frânghiile.

Pe ponoarele unde se află satele lor au curățit piatra cu răbdare, ani de rând, au adus apă și au reușit să facă, din acele locuri sterpe, pășuni și fânețe, adevărate covoare încântătoare prin verdeața lor.

De altfel un mare număr dintre ei au dovedit-o și o dovedesc la noi, că se pricep la agricultura mare, căci sunt mulți arhimilionari, mai ales la Craiova, veniți nu de multă vreme din Macedonia, pe când alții sunt arendași și acum la noi în țară.

Ei sunt foarte industrioși și artiști prin firea lor. Industria filigranelor, așa de apreciată în toată lumea, a fost specialitatea lor multă vreme. În fruntea ei se află și astăzi Români la Salonic și Bitolia și chiar la Roma, în Via Sixtina.

La Salonic se lucră acum o măsuță întregă în filigran, care costă 5000 lei și care urmă să fie pusă în conacul unde trebuia să descindă M. S. Sultanul.

Sculptura în lemn de asemenea le datorește mult.

Prima ghiulea la 1903, trasă asupra Crușovei, a căzut asupra bisericii, zise grecești, făcută numai de Români, căci Greci nici nu se află pe acolo decât doar grecomanii. Și acum femeile plâng după tâmpla arsă, care era o vestită podoabă. Noroc că Weigand a fotografiat-o.

Nu voi uita niciodată tâmpla minunată care se găsește în vechea biserică română dela Uesküb, astăzi în mâna Sârbilor. Ea e lucrată, a giorno, în nuc și este cea mai frumoasă din câte am văzut până acum. Biserica aceasta a fost vândută de Turci pentru 200 lire.

Chipul sculptorilor ce au lucrat-o, aflat la o parte a ei,

poartă costumul Aromânilor, din o anumită regiune, din Albania. Din nenorocire acum Aromânii lucrează mai puțin lemnul, astfel că tâmpla bisericii noastre din Crușova, destul de frumoasă, e lucrată de un meșter bulgar.

La Pârleap se arată Petre Zico, numit *inventatorul român*, care a uimit pe toți prin deșteptăciunea sa naturală în ale mecanicei, având astăzi o fabrică de oleuri după închipuirea sa și prima moară sistematică cu vapori pentru făină.

În comerț, cu deosebire, ei ne sunt absolut superiori, și în mai toate orașele mari din Peninsula Balcanică găsim case de ale lor bine instalate, totdeauna sigure, bucurându-se de încrederea locuitorilor.

Nu se cunoaște faliment dat de unul din ei.

Acelaș lucru se petrece și în Pesta și până la Viena.

Numai serviciul nostru maritim nu are la Constantino-pole Aromâni, dar Greci, și casierul e din regiunea din care se recrutau cei mai vajnici antați.

Toptangiii în Macedonia sunt în genere Români. Vom cită cu deosebire pe frații *Papa Teodosiu*, cari la Scopia au aproape monopolul comerțului cu fier și cu lemn. Unul dintre ei eră dus în Germania pentru a studia și a înființa o fabrică de cărămizi și de var.

Am vizitat magazinele lor și am rămas uimiți de regula, curățenia și bogăția mărfii ce aveau. Unul din frați este președintele comunității române locale și ține comptabilitatea în românește, altul însă, din cauza lipsei personalului, o ține încă în grecește.

Dar ceea ce este admirabil, e că toți patru frații stau în aceeaș curte, fiecare în casa sa, ducând o adevărată vieată patriarcală.

Regret că nu pot să mă întind mai mult, dar înțelegeți ușor câte aș avea de spus și le voi spune de sigur în scrierea ce prepar cu această ocaziune.

D-1 *I. D. Manachia*, furnisor al Curții Regale Române, distins la Expozițiunea din 1906, este nu numai profesor de desen la Liceul român din *Bitolia*, dar și principalul fotograf și fotocinematograf de acolo. Lucrările sale sunt cerute în străinătate de specialiști.

Cea mai bună farmacie din Bitolia este «Farmacia Ro-

mână» a unui fost elev al Școalei noastre de farmacie din București, *d-l D. N. Neciu*. Alții doi se vor stabili în curând la Crușova și Uesküb.

Toate podurile în piatră, bine lucrate, ce s'au făcut pe principala cale de comunicație din Vilaetul Monastir, sunt opera inginerului *Ciumete*, fost elev al Școalei de poduri și șosele din București.

De altfel am constatat cu fericire, că școalele noastre, și mai ales cea de medicină, sunt aici apreciate după reala lor valoare.

Astfel la Niș, practică cu succes medicina *Dr. Paligora*, la Uesküb, în aceleași condițiuni, de 5 ani, *Dr. Teodoru Vasile*, iar la Salonic *Dr. Tașcu Trifon*.

Au fost și alții, tot în aceleași bune condițiuni, ca *d-l Dr. Pucerea* la Bitolia, care scăpând ca prin minune de trei gloanțe ale antartilor, ce-l pândiau într'un sat vecin, la Magarova, a trebuit să vie în țară.

Și din punctul de vedere științific, frații noștri s'au distins în mod deosebit. *D-l Pericle Papahagi*, directorul Liceului român din Bitolia, este un tânăr cu mare viitor, care a scris deja 11 lucrări importante, cu cari a stârnit critică favorabilă la noi și în apus și despre care *d-l D. Sturdza*, stimatul nostru Secretar general, spuneă Academiei, într'un raport din 15 Maiu 1905, în ce privește *Basmele aromâne*, că: «această publicațiune formează o adevărată comoară de literatura populară și de limba fraților noștri din Turcia!»

Am convingerea că acest ales muncitor, lucrând înainte, va avea în curând cinstea de a reprezenta Macedonia în sânul acestei Academii.

Nu e locul și n'am nici timpul să indic pe toți acei de acolo, în frunte cu mult regretatul *Mihăileanu*, cari au dat la lumină diferite scrieri de valoare. Voiu reaminti numai pe *Dalametra*, fost institutor la Veria, actualmente la Salonic, care a scris dicționarul Macedo-Român, și pe *Capidan*, profesor de limba germană la Școala comercială din Salonic, care are cinstea de a fi însărcinat și el de Academie cu redactarea Dicționarului limbii române.

Voiu face o deosebită mențiune despre *d-l Dimonie*, profesor de șt. fizico-naturale la Școala de comerț din

Salonic, botanist de o adevărată valoare, apreciat în mod deosebit de colegii săi din apus, cari au dat numele său la mai multe plante ce a descoperit în Macedonia, sau în vârfulurile retrase ale munților Albaniei, unde adesea cu adevărate primejdii a lucrat paralel cu *Antonio Baldacce* pentru cunoașterea florei din acele părți. Herbarul său este dejă prețios.

Dacă liniile mari ale geologiei Macedoniei se datoresc, în mare parte, profesorului Cvijici, dela Universitatea din Belgrad, flora Macedoniei și Albaniei va rămâne, în prima linie, legată de Italianul *Baldacce* și de Aromânul *Dimonie*.

Dè altfel această aptitudine în toate direcțiunile a acestui popor moral și cu caracter, hotărît și întreprinzător, cu sentiment artistic și cu așa de mare pricepere și inițiativă în afaceri, nu este ceva nou.

Din toți timpii, cu sângele, cu munca, cu avutul și cu priceperea sa, el a întărit diferite popoare dintre cari unele, ca cel grecesc, i-au jurat însă pieirea.

Când se va face un studiu amănunțit, atunci numai se va vedeă câte sate sârbești, bulgărești, grecești, arnăuțești și chiar turcești sunt cu sânge aromânesc. Unele din ele își păstrează și azi încă costumul și obiceiurile, ca cele grecizate de pildă; altele încă au vorba curată, ca cele mahometanizate din *Meglenia*, din vreo nouă comune, cu Nânta în frunte. Hogeia lor e Român, dar femeile par că nu se știu a fi mahometanizate. După cum ne spune chiar Radu Pătărlăgeanu, «Ei fiind de religiune străină, au rămas departe de influența școlii și a bisericii grecești... Idiomul acestora este mult mai apropiat de al nostru» și aceasta căci nu întrebunțează așa de multe cuvinte grecești. Alte sate în sfârșit își păstrează numai tipul etnic, cu frumusețea liniilor latine, cu caracterul vioiu și deschis, bucuroși de oaspeți, cum sunt cei din *Struga*, cari numai Bulgari nu sunt, în marea lor majoritate.

«*Caco Struga
Nema Druga*»

Acesta e proverbul bulgar care indică frumusețea localității și a femeilor de acolo!

Iată de ce, începând cu noi Români delà Nord, câte nu datorim noi acestor oameni!

Un nemuritor ca *Mitropolitul Șaguna*, cugetători aleși ca *Mocioniștii*, filantropi ca *Gojdu*, toți trei din *Moscopole*, constituiesc mărgăritarele cu cari se fălesc Români din Ungaria.

La noi, din întâmplare, adesea ei au fost luați în vârtejul grecesc, care din nenorocire a bântuit această țară. Dar nu s'au distins ei și aici?

În Universități avem pe *Caragiani*, pe *Naum*, pe *Discescu*, pe *Coculescu*, pe *Murnu* și pe *Valaori*, cari toți sunt de origine macedoneană.

Alții mai tineri se manifestă dejă în toate ramurile.

Aici este locul a aminti în mod deosebit importantul legat, făcut Academiei noastre, de Macedoneanul Tache P. Anastassiu, prin testamentul său din 27 Decembrie 1897, precum și pe Dimitrie Cosacovici, în care se personifică, cum spune Gr. H. Grădeanu, «idea Românilor delà Pind». El a contribuit mai mult, la noi, a face cunoscută ramura și însușirea Aromânilor. A luptat toată viața pentru redșteptarea fraților lui, lăsându-le și averea (1).

Fac urarea ca astfel de donațiuni să se facă cât mai multe, de acești generoși frați, pentru institutele de cultură române din Macedonia și din restul Turciei europene.

Dacă ne scoborim în *Serbia*, găsim în Muzeu, la locul de onoare, pe *Țânțar Iancu*, care, împreună cu fratele său *Marcu*, au fost marii eroi de pe lângă *Miloș Obrenovici*, în luptele cumplite pentru neatârănare delà 1804.

Dar dacă nu am vorbi decât numai de cei morți, nu ar trebui să uităm pe *Țânțar Marcovici*, din *Moscopole*, prim-ministru, ucis odată cu regele *Alexandru*, precum și pe *Iovan Ristici*, din aceeași localitate, care fu regentul aceluiaș rege înainte de încoronare.

În Bulgaria, stat mai nou, Români din *Gopeși*, *Moloviște*, din *Vlaho-Clisura*, din *Bitolia* și alte localități, unii chiar cari au făcut liceul nostru, sunt în fruntea mișcării lor politice și a presei.

Sunt numeroși acei cari au fost miniștri!

(1) Vezi: *Dimitrie Cosacovici*, Albina Pindului, Anul I, No. 3, 15 Iulie 1868.

Poporul însă, care a stors mai multă vieată și mai multe mijloace dela ei, e cel grecesc. Aromânii au servit incomparabil de mult Grecia și Elenismul.

Universitățile grecești create în Iași de *Vasile Lupu* la 1644 și în București de *Șerban Cantacuzino* la 1680, aveau o așa de mare importanță pe atunci, când Atena eră un sat, încât *Elladios* le consideră: ca «*absolut superioare celorlalte centre de cultură din Orient*».

Aceste universități ajunseră culmea lor sub *Mavrocordat*, care le utiliză ca focare de cultură greacă în Orient, și pentru a desnaționaliză România.

Simpaticul și alesul nostru coleg *Erbiceanu*, prin numeroasele sale publicațiuni, a ridicat vâlul ce acoperiă acest trecut și, grație studiilor sale, am putut află că mulți din acești profesori, fala Grecilor, erau frați din Macedonia și că numeroși erau doctori în Teologie, în Filozofie și în Medicină, etc., din Italia și țerile germane, unii având două și chiar trei doctorate.

O întregă literatură, cu care se glorifică nația grecească, tipărită în țară la noi, și cu deosebire la *Viena*, *Veneția* sau *Paris*, a fost făcută cu banii noștri și se datorește muncii acestor Români.

Voiu cită cu deosebire pe *Ioan Comnen*, principalul doctor al lui *Constantin Brâncoveanu*, și profesor de științele fizico-matematice, ceea ce nu-l împiedică de a fi fost un filolog distins și a ajunge mitropolit la *Distria*, sub numele de *Gherota*.

Chrisand Notara, vechiu elev al lui *Cassini* și bursier al lui *Constantin Brâncoveanu*, ajunsese profesor la București, ale cărui latitudine și longitudine le determină la 1716. El deveni arhimandrit la Sf. Gheorghe Nou, și muri patriarh la Ierusalim.

Eliad Manasse, profesor dela 1759 la 1785 în București, studiase științele fizico-matematice în Italia și Germania și prin el s'au adus, de sigur, primele instrumente pentru experiențe științifice la noi.

Lambru Fotiadi care, cam în acelaș timp, a scris elementele de fizică, în care se ocupă și de chimie.

Grigorie Constanda, care la 1790 trecu la Halle doctoratul în filozofie, în matematici și în științele naturale.

Constantin Vardala, Dr. în medicină și profesor de matematici, la București, care cu colegul său *Veniamin Delesvin*, matematic distins, profesară până la 1815.

Să nu uităm pe *Teodosie Coridalău*, care se ocupă cu astronomia, pe *Nicolae Chiriac Cercel*, mare matematic, și pe *Ioan Forneiu*, din munții *Tesaliei*, care a tradus geometria lui *Bloh*.

La aceștia voiu adaoage, după studiul d-lui *Papahagi*, pe *Botli*, legist renumit în Grecia, *Român din Bitolia*, pe *Riga*, poet mare, din orașelul *Veleștin*; *Darvari*, scriitor grec de valoare, din *Vlaho-Clisura*, fost student la București și care, ca și *Neofit Duca*, a scris peste 30 de opere; pe *Ambroziu Pamperi*, *Constantin Ciagani*, pe *Ghorghe Papasinu* și *Stiria Atanase*, toți renumiți învățați greci și cari sunt Români din *Moscopole*.

În fine adaoage pe *Postalaca*, Român dela *Aminciu*, care este capul muzeului de antichități din *Atena*.

În ce privește luptele contra Turcilor, vom cită eroi ca *Cionga*, *Eftimiu Vlahava*, *Hagi Petru* din *Halichin*, *Andruș* și fiul său *Odiseu*, pe *Lazăr*, *Condurioti*, *Cairaculi*, renumiți ca șefi de oaste în contra Turcilor.

Să nu uităm pe *Marcu Bociari*, supranumit *Leonida* (1), pe *Giavela*, *Dracu*, *Grioa*, *Fățumare*, *Cacioni*, toți Aromâni cari erau capii *Suliașilor*.

În fine pe *Pălasca*, *Gura*, *Bujdechi*, *Iaka*, *Bucuvala* și *Giuvara*, acești doi din urmă ridicăți în slavă de către Aromâni în cântecele lor populare.

Voiu mai reamint pe *Atanase Diacon*, erou al *Pindului*, despre care Gr. H. *Grande* a scris un studiu în No. 179, a «*Monitorului Oficial*» din 1869.

Dar ce sunt toți aceștia, pe lângă marea legiune, cu *Caceandoni*, eroul legendar, în frunte, care a răsbunat puțin ticăloșiile lui *Ali Pașa*, și despre care iubitul nostru coleg, d-l *Caragiani* vorbește în marea sa lucrare: *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, din care a tipărit până acum 17 coale și căruia îi urez ca, cât mai neîntârziat, să tipărească și restul, pentru binele și gloria Aromânilor.

(1) *Albina Pindului*, 1868, No. 6 : *Eroii Pindului*. Idem, No. 7: *Caci-Anton*.

În ce privește acum oamenii mari ai Greciei, voi cită cu deosebire familia *Botzaris* din *Drăgana* și în special pe *Notie* și pe *Mărcu*. Pe *Suliotti* din *Macedonia*, pe *Teodor* și *Ghenadie Colocotroni* din *Peloponez*, pe *Alexandru Vlahopol*, numit astfel din cauză că Grecii nu puteau să-l numească, cu numele tatălui său, *Bubulina*; *Gheorghe Olimpiu* din *Vlaho-Livadia* și *Coletti*, fost prim-ministru și ambasador al Greciei la Paris, despre care ne vorbește Ioan Ghica în scrierile sale și care eră Român din *Epir*, din satul Săracu.

Putem de asemenea să cităm pe baronul *Gheorghe Sina*, din *Moscopol*, care a fondat *Universitatea Atenei*, precum și pe *Dumba*, din acelaș oraș, mare proprietar la noi, fondatorul bisericii grecești din Viena și care a înzestrat, de asemenea, *Universitatea din Atena*.

Policlina din aceeaș capitală a fost creată de *Mihail Toșița* din *Mețova* (Minciu). În fine *Arsachionul*, adică școala secundară de fete, a fost făcută de *Apostol Arsaki*, fost ministru de externe la noi, originar din *Vlaho-Livadia* ca și Ghermani, și care, acest din urmă, deși ajunsese ministru în Țara-Românească, a dat câștig de cauză grecomanilor din *Bitolia*, cari au astăzi cele mai frumoase institute de cultură, făcute cu bani românești pentru a greciză pe Aromâni!

Să cităm de asemenea printre marii filantropi pe *Hagi Cos'ea* din *Ianina*, pe *Avera* (Averof), grație milioanei căruia s'a putut reconstitui Stadiul din Atena și reîncepe jocurile olimpice.

Voiu spune în treacăt, că Averof ceru din Alexandria să fie consulul nostru onorific acolo. Nu i se răspunse! Regele Greciei îl decoră, trimise să-l vadă un membru al familiei și astfel milioanele Românului, prin nepăsarea noastră, servesc elenismului!

Reamintesc în fine marele institut de cultură *Zapionul*, din *Constantinopole*, făcut cu banii noștri de către *Zapa*, Român din *Albania*.

Astăzi când chestiunea grecomanilor este atât de arzătoare pentru rostul vieții fraților noștri din Macedonia, și când sute din ei câștigă încă milioane în țara noastră, pe

cari le pun în serviciul «*marei idei*» a elenismului, trebuie să facem tot posibilul de a curăți holdele noastre de astfel de buruiană. Să nu mai iertăm cu nici un chip, ca oile rătăcite să înlesnească *triumful lupilor* neamului.

Și când acest popor a dat dovadă de atâtea fapte alese în serviciul altor țeri, și culturii elene în special, care îl orbise și captivase până la un timp; când vedem dorința lui de astăzi de a trăi, cu orice sacrificiu, pe viitor vieață românească, putea-vom noi oare să ne mai îndoim despre viitorul său? Iertat ne este a nu ne da seama adânc, de ceea ce trebuie să facem pentru a-l ajuta, în năzuința lui spre vieață, cel puțin acum când putem vedea lămurit ce rost ar putea să aibă, în evoluțiunea Turciei de astăzi, atât de hotărîtă spre reforme, atât de umanitară, și atât de prielnică nu numai fraților noștri de acolo, dar chiar propriilor noastre interese?

Iată de ce trebuie să facem orice pentru ca toată energia și activitatea Aromânilor, pe viitor, să servească numai lor și imperiului în care trăesc.

În diferite ocaziuni și cu deosebire în vorbirea mea dela Liceul din *Bitolia*, le-am arătat lămurit, cum soarta lor este legată de aceea a Turciei; le-am recomandat a fi Români, până în adâncul oaselor, însă să învețe perfect turcește și să studieze în școalele turcești pentru a-și însuși orice specialitate, care poate să le permită a intra în administrație, în justiție, în diplomație și în toate carierele libere, prin cari se pot impune și deveni utili.

Petru Iogu și *Traian Mașa* sunt deja elevi ai Școlii militare din Constantinopol; Școala de drept din *Salonic* și cu deosebire cea din *Constantinopol*, precum și *Facultatea de medicină* din *Haidar Pașa*, au deja 23 studenți români. Numărul e mic, față cu al Românilor și mai ales față de covârșitorul număr al celorlalte naționalități din aceleași școale.

Să ajungă ei, rămânând Români însă, ceea ce au ajuns *Vasilache Seraschiot Bey*, doctor și fost deputat în Parlamentul turcesc, și *Sava Pașa*, fost ministru al afacerilor străine, la 1880, amândoi Români din satul Săracu!

Câmpul le e deschis cu prietenie astăzi în Turcia; să se grăbească a profita de această bună împrejurare.

Pe lângă frații noștri cari ne întâmpinau cu flori, stropite de lacrimile lor, am fost, d-lor colegi, primiți în Turcia de poporul mahometan, de Arnăuți, de Bulgari și Sârbi, în special de administrațiune, în modul cel mai călduros.

Am constatat, peste tot și în toate împrejurările, o schimbare extraordinară sufletească, o înălțare a demnității omenești, și o tendință hotărîtă pentru aplicarea largă și sinceră a constituțiunii.

Am văzut armata lor cea frumoasă și școalele cari nasc zilnic cu miile și pentru cari se ridică palate. Acele școale, în viitorul cărora se pune încredere, sunt populate de numeroși băieți și fete, ce m'au surprins prin inteligența lor vie, prin sănătatea lor exuberantă și prin fericirea cu care respirau atmosfera nouă și înălțătoare a culturii omenești.

Copii din școală făceau cu ușurință harta țerii noastre, muzica militară tucă ne-a cântat «Deșteaptă-te Române», peste tot România este respectată și iubită, și dela copii până la șefii militari și civili, numele iubiților noștri Suverani și al Regatului Român erau pronunțate cu respect și iubire, făcându-se totul ca să înțelegem că au aceeaș simpatie și pentru frații noștri Aromâni!

Ingăduiți-mi dar, d-lor colegi, ca în această împrejurare aleasă să le trimit mulțumirea mea pentru buna lor primire, însoțită de cea mai caldă urare de progres și fericire, ca slabă răsplată pentru aleasa simpatie, ce ne-au arătat nouă, cari reprezentam România, în tot timpul cât am trecut în această *țară amică*.

Și acum, pentru a încheia, față cu suferințele fraților, prigoniiți în cele religioase numai pentru sentimentele lor românești, fac apel la întreaga suflare românească, chem în sprijinul inimilor lor îndurerate toată judecata și tot sufletul conducătorilor acestei țeri, ca, cu voia sau fără consimțământul patriarhiei, dar cu un ceas mai înainte, poporul aromân de acolo să aibă clerul său, căci dreptatea și idea creștină trebuie să învingă, cu orice preț, și să se impue față de oricine, după cum spune admirabilul proverb aromânesc de acolo, că:

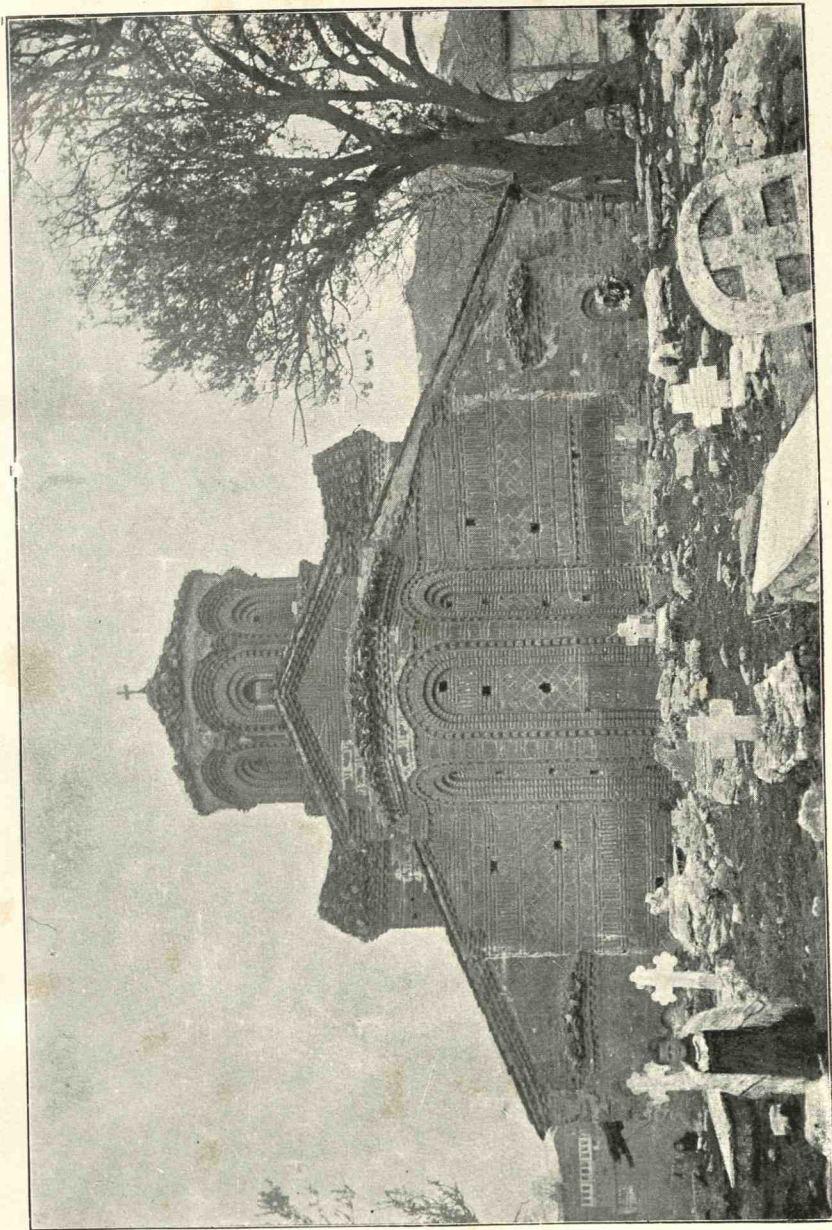
— Soarele răsare și fără să cânte cocoșul.

VERIFICAT

BIBLIOTECA
CENTRALĂ

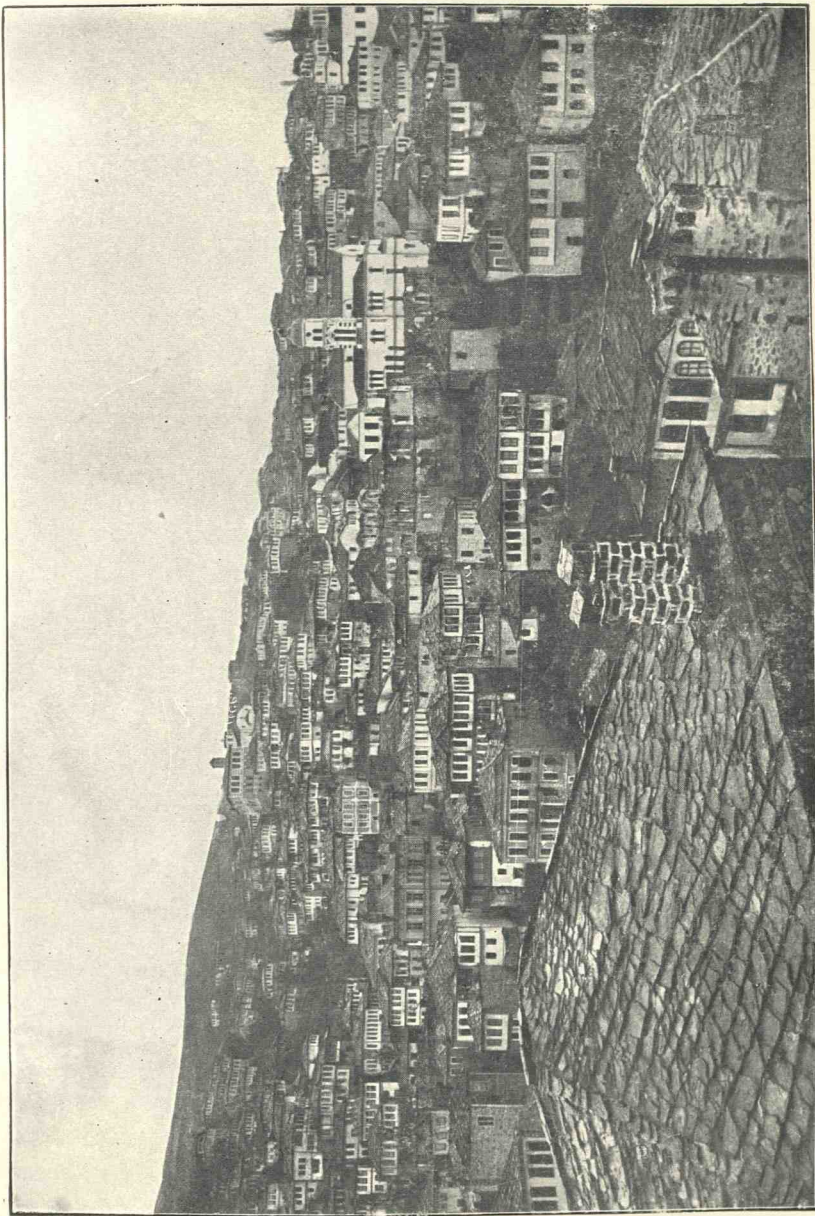

Istrati, Cățătorie la Români din Macedonia.

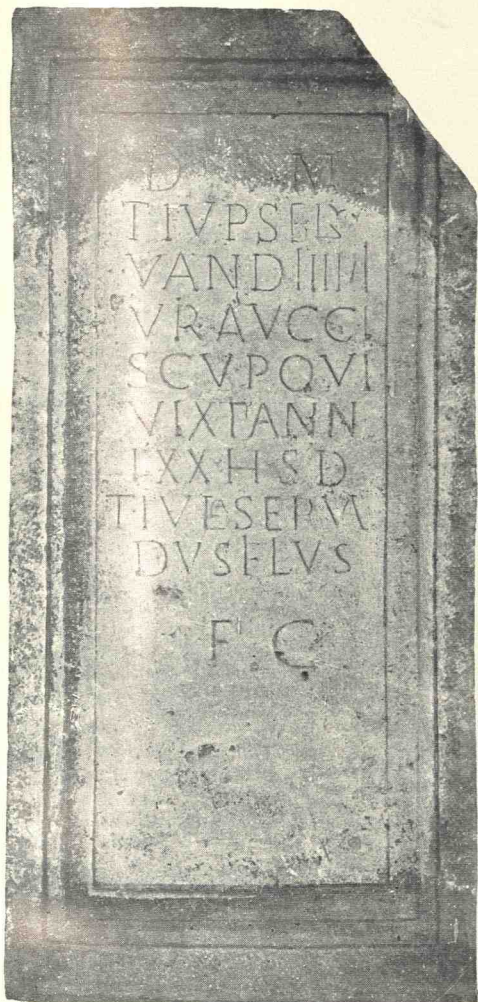

Mitropolia bulgară din Ochrida.

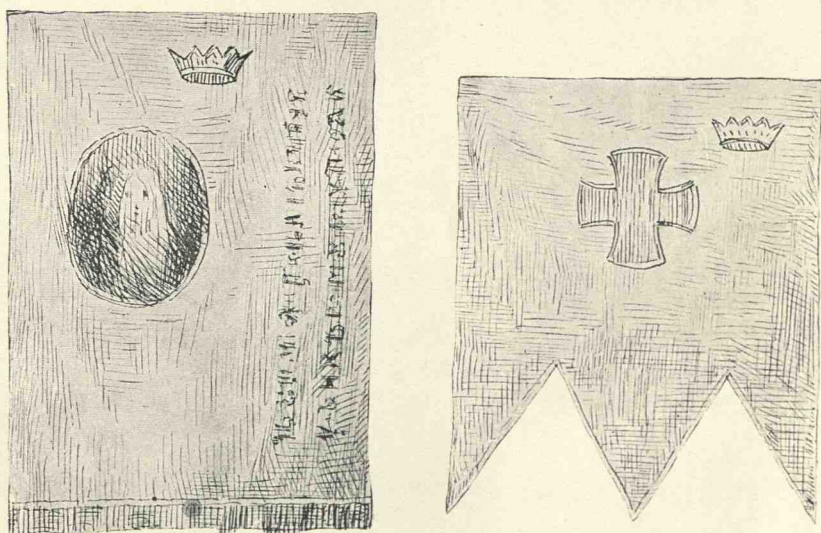

Crusova.

Pietrele mormântale dela Castelul Bardouțe.

Steagurile române aflate în muzeul din Belgrad.

VERIFICAT
2007

Institutul de Studii Istorice și Social-Politice,
de la Institutul al P.R.R.
BIBLIOTECA CENTRALĂ

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI